

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЗБАЛАНСОВАНOSTI РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ ПАРКІВ

О.І. Дребот

*доктор економічних наук, професор, академік НААН
Інститут агроекології і природокористування НААН (м. Київ, Україна)
e-mail: drebotoksana@gmail.com;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2681-1074>*

І.П. Купріянич

*доктор економічних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України, (м. Київ, Україна)
e-mail: Kupriyanchik@ukr.net;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1348-2128>*

Розглянуто еколого-економічні механізми розвитку та управління національних природних парків. Визначена роль еколого-економічного механізму в системі управління та система двох блоків показників оцінки дієвості еколого-економічного механізму: економічний блок — рівень залучення природних парків у господарсько-економічну діяльність, а екологічний блок характеризується рівнем її екологічної стійкості. Враховуючи екологічну й соціально-економічну небезпеку для нашої держави, у зв'язку з військовими діями на теренах України, постало нагальне питання напрацювання нових і удосконалення вже наявних механізмів та інструментів здійснення екологічного моніторингу в національних природних парках. Обґрунтовано напрями удосконалення еколого-економічного механізму розвитку й управління національними природними парками. Показані передумови формування законодавчої бази у сфері екологічної політики та фінансових механізмів у розвитку національних природних парків. Обґрунтовано напрями вдосконалення фінансової складової економічного механізму розвитку національних природних парків.

Ключові слова: природно-заповідний фонд, екологічний моніторинг, екологічна політика, фінансове забезпечення.

ВСТУП

Антропогенне навантаження на навколишнє природне середовище, що зумовлено нераціональним природокористуванням наявного природно-ресурсного потенціалу, призводить до негативних екологічних наслідків, зменшення біорізноманіття, зникнення рідкісних видів флори та фауни й супроводжується руйнацією унікальних природних територій.

Саме національним природним паркам відведено вагомий роль у збереженні біологічного різноманіття країни та покращення екологічного стану окремих територій. Слід відмітити, що площа всього природно-заповідного фонду України, що включає в себе й національні природні парки, становить майже 6,8% від усієї її площі. Як приклад, в європейських країнах середній показник більший 20% [1]. Закон України “Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року” [2] затвердив Стратегію державної екологічної політики України щодо природно-заповідних територій на наступні 10 років. Планується, що реалізація розробленої

Стратегії призведе до істотних змін у сфері заповідної справи. Зокрема, площа земель природно-заповідного фонду у 2030 році збільшиться до 9,095 млн га, що становитиме 15% території держави.

Проте є низка чинників, що гальмують виконання національних програм із розвитку та охорони національних природних парків та інших об'єктів природно-заповідного фонду, а саме: недосконалість та нестабільність законодавства у сфері забезпечення діяльності та охорони природних територій; фінансово-економічні чинники, що включають у себе брак бюджетних коштів, низька інвестиційна активність; недостатня поінформованість суспільства та практично відсутня участь громадськості в напрацюванні та реалізації природоохоронних програм.

Мета діяльності національних парків покладена в основу державної екологічної політики, яка передбачає створення та розширення заповідних територій, забезпечення умов екологічного існування та збереження біорізноманіття. Діяльність національних природних

парків спрямована на: збереження природних комплексів, унікальних та еталонних природних ділянок та об'єктів; збереження історико-культурних об'єктів; підвищення суспільної інформованості та екологічної освіти; створення умов для регульованого туризму та відпочинку; розроблення та впровадження наукових методів охорони природи; екологічний моніторинг; відновлення порушених природних об'єктів.

У питаннях розвитку й діяльності національних природних парків виділяють низку перешкод у функціонуванні та розвитку природних територій, які потребують проведення законодавчих, нормативно-правових змін з організаційно-економічного та фінансового управління, вирішення питань матеріально-технічного, кадрового забезпечення парків, побудови інфраструктурної мережі та ін.

При виборі найбільш ефективних методів і способів управління національними природними парками слід враховувати стан і структуру системи, а також формування належного економіко-фінансового механізму, який забезпечував би фінансовими ресурсами весь процес управління.

Проведений аналіз організації та функціонування національних природних парків у розвинених країнах світу дозволяє відмітити, що природні парки, по-перше, є ефективним інструментом соціально-економічного та екологічного благополуччя територій, а по-друге, акумуляція системи парків змінює структуру природокористування на певній території та сприяє розвитку екологічного туризму.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми раціонального використання і відтворення природних територій, забезпечення ефективності еколого-економічного механізму їх розвитку й регулювання відображено в наукових працях багатьох українських учених. У роботах Т. Андрієнко, А. Александрової, В. Борейка, Ю. Грищенка, О. Топчієва, Ю. Шеляг-Сосонка, В. Шевчука основна увага приділена екологічній складовій роботи національних природних парків, питанням збереження ландшафтів, цінних видів флори та фауни. Збереженню біорізноманіття присвячені роботи Н. Зіновчук, А. Якимчук та ін. Зважаючи на сучасні реалії, необхідно удосконалити та напрацювати нові організаційні, еколого-економічні інструменти збалансованого розвитку національних природних парків.

Мета дослідження — визначити нові підходи в питаннях реалізації еколого-економічного механізму розвитку національних природних парків, що ґрунтуються на узгодженості орга-

нізаційно-економічних, правових, фінансових та екологічних інструментів, на основі аналізу нормативних і літературних джерел із питань формування еколого-економічного механізму збалансованого розвитку національних природних парків.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Під час проведення дослідження застосовувалися такі методи: абстрактно-логічний (для обґрунтування мети і висновків), монографічний, порівняльного аналізу та наукового узагальнення.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Військова агресія РФ негативно вплинула на загальний стан навколишнього природного середовища, що спричинило значне поглиблення екологічної кризи, що своєю чергою потребує особливої державної участі в розвитку й вирішенні нагальних проблем збереження природно-заповідного фонду України, земель природоохоронного призначення.

Створення та відновлення національних природних парків має стати головною метою державних програм щодо питань сталого розвитку національних природних парків і пріоритетом державної екологічної політики, що дасть змогу підтримувати екологічний баланс країни й досягти збалансованого правового, соціально-економічного та екологічного розвитку.

Безперечно, національні природні парки сміливо можна віднести до об'єктів загальнонаціонального надбання, що мають особливе природоохоронне, науково-культурне, рекреаційно-оздоровче значення, через виконання покладених на них функцій у збереженні природи, у відтворенні життя та біологічного різноманіття.

Враховуючи значення національних природних парків для соціально-економічного та екологічного розвитку країни, Верховною Радою України було прийнято Постанову "Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки", де вказано, що екстенсивне природокористування, нехтування екологічним обґрунтуванням у процесі розвитку агропромислового комплексу, зарегулювання стоку річок та інші невідповідні дії призвели до знищення майже 70% цінних природних комплексів і ландшафтів України [3].

Іншими прийнятими законодавчими та нормативно-правовими актами регулювання відносин у сфері охорони навколишнього при-

родного середовища є закони України: “Про охорону навколишнього природного середовища” (1991 р., зі змінами) [4], “Про природно-заповідний фонд України” [5], “Про екологічну мережу України” [6]; також прийнято Кодекс про землю, Водний і Лісовий кодекси [7–9] та інші нормативно-правові документів, що регулюють окремі сфери діяльності.

Безперечно, одним із головних законодавчих документів, що регулює діяльність територій та об’єктів природно-заповідного фонду, є Закон України “Про природно-заповідний фонд України”, в якому зазначені поняття, органи управління і контролю, встановлено мету та завдання, порядок утворення, особливі правові положення їх діяльності й режими природокористування, відповідальність за його порушення. На території національного природного парку забороняється здійснення будь-якої діяльності, яка спричинить погіршення стану навколишнього природного середовища та зниження туристично-рекреаційної цінності.

Згідно із Земельним кодексом України, Законом України “Про природно-заповідний фонд України” та Законом України “Про охорону навколишнього природного середовища”, до земель природно-заповідного фонду належать ділянки суші і водного простору з природними комплексами та об’єктами, що мають особливу природоохоронну, екологічну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність, яким відповідно надано статус територій та об’єктів природно-заповідного фонду. Також Земельний кодекс визначає склад земель природно-заповідного фонду, відповідно до якого “До складу земель природно-заповідного фонду входять природні території та об’єкти (природні заповідники, національні природні парки, біосферні заповідники, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам’ятки природи, заповідні урочища), а також штучно створені об’єкти (ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам’ятки садово-паркового мистецтва)”. Крім того, у законодавстві України визначена класифікація об’єктів природно-заповідного фонду та їх поділ не лише на природні і штучні, а й на об’єкти загальнодержавного та місцевого значення [5], а саме на: заказники, пам’ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам’ятки садово-паркового мистецтва. Також у Законі України “Про природно-заповідний фонд України” зазначено, що території та об’єкти природно-заповідного фонду з додержанням вимог, встановлених цим Законом та іншими актами законодавства України, можуть використовуватися в природоохоронних, науково-дослідних, оздоровчих, рекреаційних, освітньо-виховних

цілях та для потреб моніторингу навколишнього природного середовища.

Провівши аналіз світового досвіду створення національних парків, можна відмітити окремі тенденції, що сприяли їх відкриттю: створення національного парку з метою туризму та відпочинку; надання статусу “національний парк” на території, де вже були створені раніше туристські маршрути, і врахування наявності унікальних природних умов; облаштування території, що знаходиться під охороною в межах відповідних програмних природоохоронних цілей.

Головним завданням формування національних природних парків, відповідно до чинного законодавства, є регулювання суспільних відносин щодо організації, охорони і використання територій та об’єктів природно-заповідного фонду, відтворення їх природних комплексів, управління в цій галузі [4; 5; 7; 9].

Користування та заходи щодо збереження національних природних парків забезпечуються шляхом: встановлення заповідного режиму; організації систематичних спостережень за станом території та здійснення постійного проведення екологічних експертиз та екологічного моніторингу; проведення комплексних науково-дослідних досліджень та внесення пропозицій щодо збереження та ефективного використання; дотримання охоронних заходів під час здійснення виробничо-господарської, управлінської та іншої діяльності.

Крім того, на території національних природних парків у процесі здійснення господарської діяльності забороняється: проведення будівельних робіт, будівництво транспортної комунікаційної інфраструктури, що не пов’язане з діяльністю національного природного парку; геологорозвідувальні роботи, розробка корисних копалин, порушення ґрунтового покриву, гідрологічного і гідрохімічного режимів, застосування хімічних засобів та інші види діяльності, що можуть спричинити порушення природного комплексу. Також під заборону попадає мисливство, рибальство, проведення заходів із метою збільшення чисельності окремих видів тварин понад допустиму науково обґрунтовану ємність угідь тощо.

Національні природні парки виконують значну кількість функцій із питань вирішення екологічних (охорона, збереження і відтворення природних територій), організаційно-економічних (експлуатація природних об’єктів, ліцензування та заборона на ведення відповідного дозволеного виду діяльності, екологічний моніторинг і спостереження, екологічний контроль та аудит та ін.) та соціальних (рекреаційно-оздоровчі та культурно-пізнавальні, науково-

освітні) завдань, використовуючи різнопланові механізми управління, і покликані забезпечити вирішення відповідних завдань. Порядок використання тих чи інших організаційно-економічних інструментів регламентовано відповідними нормативно-правовими документами.

Щодо збалансованого розвитку національних природних парків, еколого-економічні механізми передбачають низку стратегій і практик для вирішення покладених завдань.

Екологічні механізми сприяють збалансованому розвитку національних парків і спрямовані на збереження природного середовища, екосистем та біорізноманіття. Основними заходами є: охорона та відновлення природних ресурсів, моніторинг та дослідження, екологічна освіта, управління відвідуваністю, взаємодія з місцевими органами влади та населенням, законодавство у сфері регулювання діяльності національних природних парків, фінансування, гранти та ін.

Економічні механізми розвитку покликані забезпечити національним природним паркам фінансову стабільність і розвиток, не завдаючи збитків навколишньому природному середовищу. Цьому сприятимуть розвиток екологічного туризму та рекреація, запровадження плати за відвідування, надання підприємницьких послуг, стягнення екологічного податку, отримання грантів (державних і приватних організацій), спонсорство для підтримки фінансової стійкості, залучення інвестицій для екологічних проєктів, раціональне лісокористування з урахуванням принципів стійкості.

Відомо, що в процесі забезпечення економічного механізму використовуються економічні регулятори у сфері охорони навколишнього природного середовища, основними з яких є: платежі за право користування природними ресурсами та відвідування національних природних парків; платежі за забруднення атмосферного повітря, водних ресурсів, накопичення відходів; податки з транспортних засобів; екологічний податок на певні групи товарів; податкові пільги на впровадження екологічного виробництва і виробникам екологічної продукції; екологічні ввізні мита; штрафні санкції; державне субсидування та дотації на здійснення природоохоронних програм; інвестування природоохоронних заходів; кредитування та кредитні пільги; екологічне страхування.

Економічні засоби забезпечення організації і функціонування національних природних парків закріплені в Законі України "Про природно-заповідний фонд України" [5], а саме: економічного обґрунтування організації та розвитку національних природних парків; економічної оцінки їх територій та об'єктів, ведення

їх кадастру; диференційованого визначення джерел і нормативів фінансування організації та функціонування національних природних парків; надання відповідним підприємствам, установам та організаціям, що забезпечують функціонування національних природних парків, податкових та інших пільг; компенсації у встановленому порядку збитків, завданих порушенням законодавства про національні природні парки.

Слід відмітити, що ефективний еколого-економічний механізм розвитку національних природних парків значною мірою залежить від отримання якомога повнішої економічної оцінки цінності природних благ та послуг. Ефективність еколого-економічного механізму забезпечуються на основі використання таких економічних чинників: економічного обґрунтування організації та розвитку парку; економічної оцінки території та ведення її кадастру; диференційованого визначення джерел та нормативів фінансування; надання відповідним підприємствам, установам та організаціям, які забезпечують функціонування національного природного парку податкових та інших пільг; компенсації в установленому порядку збитків, завданих порушенням законодавства.

Водночас значна частина національних природних парків не отримує достатнього державного фінансування для виконання покладених на них функцій із питань природоохоронної діяльності, що пов'язано залежністю державного фінансування від податкових надходжень.

Ефективність функціонування економічного механізму значною мірою залежить від фінансового забезпечення діяльності національних природних парків. Для подолання негативних наслідків та проведення спеціальних заходів, спрямованих на запобігання знищенню чи пошкодженню природних комплексів територій, передбачена державна фінансова підтримка, як із державного, так і місцевого бюджетів.

Фінансовими джерелами забезпечення діяльності національних природних парків є кошти державного та місцевих бюджетів, власні кошти суб'єктів господарювання, гранти тощо. Детальний перелік отримання фінансів об'єктами природно-заповідного фонду визначено Законом України "Про природно-заповідний фонд України". До них належать кошти від провадження наукової, природоохоронної, туристично-рекреаційної, екскурсійної, маркетингової та інших видів діяльності, які були отримані в результаті функціонування об'єктів на території заповідних фондів за їх цільовим призначенням. Залучення додаткових фінансових джерел знайшло своє відображення в Постанові Кабінету Міністрів України "Про

внесення змін до переліку платних послуг, які можуть надаватися бюджетними установами природно-заповідного фонду”, де визначено перелік платних послуг і механізми поповнення власних коштів природно-заповідного фонду за рахунок [10; 11]: використання цінних об'єктів природи як своєрідних музеїв; проведення еколого-культурних заходів, пропаганди ідей екології; поширення і подальшого збагачення цінних видів рослинного і тваринного світу; зборів за вхід та в'їзд в окремі спеціально обладнані для відпочинку ділянки; орендної плати за проведення фестивалів, ярмарок і благодійних акцій; використання іншими суб'єктами господарської діяльності, символіки природно-заповідної установи, благодійних внесків тощо.

Крім того, заходи, що стосуються створення і утримання національних природних парків, згідно із Законом України “Про природно-заповідний фонд України”, фінансуються з державного та місцевих бюджетів, власних коштів заповідних об'єктів, позабюджетних і благодійних фондів, цільових екологічних фондів, за рахунок коштів суб'єктів господарювання та населення.

З метою акумулювання коштів, наступного цільового фінансування природоохоронних заходів та мінімізації забруднень навколишнього природного середовища було створено Державний фонд охорони навколишнього природного середовища, що є складовою частиною Державного бюджету України [10]. Джерелами формування Фонду є екологічний податок; грошові стягнення за нанесені збитки, які виникли внаслідок порушення екологічного законодавства в процесі провадження господарської або іншої діяльності; цільові та добровільні внески суб'єктів господарювання та громадян [4; 12].

Одним із недоліків роботи Фонду є нерівномірність надходжень коштів і недофінансування природоохоронних програм, що своєю чергою стримує не лише ефективність функціонування самої системи фінансування запланованих заходів, а і призводить до погіршення соціальної, економічної ситуації. Усе це потребує удосконалення механізму управління бюджетними фінансовими ресурсами.

Різні джерела фінансування діяльності національних природних парків мають різні характеристики, що пов'язані з джерелами надходження, і тривалості в часі. У межах фінансування національних природних парків необхідним вбачається запровадження фінансового планування, яке допоможе визначити фінансові вимоги парків, включаючи обсяг і терміни такого фінансування, а також зіставлення джерел надходжень із певними потребами.

Одним із важливих інструментів фінансового планування є фінансовий аналіз національних природних парків, який проводиться в декілька етапів. Перший етап пов'язаний із плануванням і визначенням цілей та обсягу роботи. Цей етап доповнюється відбором та затвердженням методології та допоміжних інструментів для збору та обробки інформації. Найбільш важливим продуктом цього етапу є “технічне завдання” для фінансового аналізу. Другий етап — збирання інформації — включає в себе збір первинної та вторинної інформації, що відповідає витратам, доходам і потребам відповідної території. Третій етап — обробка та аналіз — передбачає опрацювання та консолідацію інформації (перевірка даних про операційні витрати, інвестиції, реалізація програм, механізми фінансування та джерела доходів). Четвертий етап — перевірка результатів.

Варто зазначити, що фінансове планування національних природних парків повинно включати інтерактивні процеси з багатьма учасниками, що в ідеалі створить широку відповідальність серед усіх суб'єктів, систематизує дії та залучить достатні ресурси для стабільного довгострокового фінансування системи.

Національні природні парки володіють усім необхідним для сталого розвитку: унікальність території та їх ландшафт; сприяння розвитку екологічного туризму та інших видів підприємницької діяльності; мережа науково-дослідних установ; ведення еколого-просвітницької та еко-туристської діяльності, що сприяє ефективності розвитку екологічної освіти тощо.

Механізм утворення об'єктів природно-заповідного фонду регламентується також Законом України “Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки”. Нормативно-правовими документами, що спрямовані на побудову екологічної мережі, є рішення обласних, місцевих рад щодо затвердження регіональних програм та заходів з охорони біо- та ландшафтного різноманіття, створення територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також фінансове забезпечення запланованих заходів. Основним принципом, за яким відбувається формування та використання екологічної мережі, є раціональне та екологічно збалансоване використання наявних природних ресурсів, розширення їх територій, забезпечення державної фінансової та управлінської підтримки розвитку екомережі, забезпечення участі громадян та їх об'єднань у розробленні пропозицій і прийнятті рішень, що стосуються створення та діяльності екомережі, з урахуванням соціально-економічних та екологічних інтересів суспільства.

До екологічної мережі, згідно з низкою нормативно-правових актів [13; 14], належать: території та об'єкти природно-заповідного фонду; природні ландшафти, що підлягають особливій охороні; курортні та лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, полезахисні території; об'єкти інших типів. Також до екомережі включено ключові, сполучні, буферні та відновлювані території, які суттєво відрізняються за своїм значенням та призначенням.

Вагому роль у системі здійснення природоохоронних заходів у сфері організації, охорони та використання національних природних парків відведено екологічній культурі та екологічному просвітництву. Так, у Законі України "Про природно-заповідний фонд України" серед основних завдань національних природних парків зазначено проведення екологічної освітньо-виховної роботи [5]. Екологічна та просвітницька діяльність національних природних парків повинна бути спрямована на формування екологічної свідомості, дотримання норм екологічної поведінки і виконання практичних дій щодо захисту навколишнього природного середовища.

Перспективи подальшого розвитку національних природних парків повинні передбачати передусім: відповідність інтересам місцевих жителів, спиратися на їх досвід, знання та традиції в природокористуванні; створення нових робочих місць за рахунок бюджетних асигнувань, приватного капіталу та міжнародних фондів; ефективно функціонуючі природні об'єкти, що є джерелами податкових відрахувань, які надходять до регіональних і місцевих бюджетів; інвестиційну привабливість території, що тісно пов'язана з естетикою ландшафтів. Слід врахувати й те, що національний природний парк у процесі реалізації своїх завдань впливає на екологічний та соціально-економічний розвиток місцевого населення, яке потребує необхідності забезпечення участі людей у розвитку та управлінні цим парком.

Як бачимо, фінансовий механізм забезпечення управління національним природним парком являє собою систему фінансових та економічних методів, важелів, форм і прийомів з управління заходами охорони, збереження, стійкого використання і відтворення природних ресурсів із відповідним нормативно-правовим, інформаційним і фінансовим забезпеченням.

Прийняття низки постанов ВР України спрямоване на покращення фінансового стану національних природних парків та забезпечення розвитку туристично-рекреаційної інфраструктури. Так, власні кошти національних природних парків формуються за рахунок

надання платних послуг відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2000 р. № 1913 "Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися бюджетними установами природно-заповідного фонду" [11] та змін до неї (Постанова від 02.06.2003 р. № 827 "Про внесення змін до переліку платних послуг, які можуть надаватися бюджетними установами природно-заповідного фонду" [11]). Ці постанови закладають нормативно-правові засади впровадження ефективного механізму фінансового забезпечення, регулювання і стимулювання розвитку підприємницької діяльності національних природних парків (рекреаційно-туристичної галузі, особливо екологічного туризму).

Держава повинна брати на себе місію гаранта щодо мобілізації коштів для інвестування національних природних парків.

Для фінансового забезпечення національних природних парків важливо збільшувати частку доходів від надання платних послуг рекреаційно-туристичної, лікувально-оздоровчої, експертної, науково-освітньої, інформаційної та інших видів діяльності.

Що ж стосується механізмів організації проведення екологічного моніторингу заповідників, у нашому випадку національних природних парків, то вони затверджені в Законах України "Про охорону навколишнього середовища", "Про державний контроль за використанням та охороною земель", Земельному кодексі України, Постанові Кабінету Міністрів України "Затвердження Положення про земельний контроль" від 20 серпня 1993 р. № 661, Постанові Кабінету Міністрів України "Положення щодо навколишнього середовища системи державного нагляду" та ін. Так, у Законі України "Про природно-заповідний фонд України" передбачено, що території та об'єкти природно-заповідного фонду можуть використовуватися для потреб моніторингу навколишнього природного середовища та організації систематичних спостережень за станом заповідних природних комплексів і об'єктів. Проте слід відмітити відсутність у цьому законі спеціальної статті про моніторинг територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Аналіз природоохоронної діяльності національних природних парків демонструє, що екологічні моніторингові дослідження в них ведуться нерегулярно, за різними напрямками та різними методами, що істотно залежить від фінансування робіт та від рівня підготовки фахових наукових кадрів, їх професійної орієнтації. Це значно впливає на отримання достовірної інформації, ускладнює прогнозування динаміки природних процесів та вирішення

питань управління природоохоронними територіями. Проведення екологічного моніторингу дає можливість простежити антропогенні зміни, що відбуваються в природному середовищі на окремій території, провести їх оцінку та розробити механізми раціонального використання природних ресурсів національного парку.

Водночас здійснення екологічного моніторингу в національних природних парках має низку особливостей, які пов'язані, по-перше, з відсутністю тривалих спостережень за станом природних об'єктів, що потребує проведення комплексного дослідження стану природних екосистем національного природного парку та узагальнення даних державного моніторингу по території за всіма можливими напрямками; по-друге, до цілей формування національних природних парків входить розвиток місцевого підприємництва, екологічна освіта та розвиток екологічного туризму.

Заходи щодо проведення екологічного моніторингу потребують напрацювання і запровадження спеціальних програм і створення централізованої системи збору та обробки інформації стану навколишнього природного середовища. Залежно від призначення за спеціальними програмами здійснюються загальний, кризовий і фоновий екологічний моніторинг доквілля.

ВИСНОВКИ

Отже, головними завданнями екологічного моніторингу в національних природних парках є: комплексне вивчення стану природних екосистем, оцінка біорізноманіття, виявлення рідкісних і зникаючих видів та ландшафтів, що вимагають охорони; відстеження змін у стані природних об'єктів; контроль за використанням природних ресурсів на відповідній території; заходи з раціонального природокористування; доступність даних екологічного моніторингу для

використання в науковій і природоохоронній діяльності.

Еколого-економічні механізми збалансованого розвитку національних природних парків вимагають комплексного підходу для забезпечення їх ефективності, а саме: проведення районування території за еколого-економічним принципом; оцінювання наявних природних ресурсів; впровадження нових форм і видів підприємницької діяльності; удосконалення системи матеріального стимулювання працівників; удосконалення механізму ціноутворення на послуги і продукцію; удосконалення механізму оподаткування; узгодженість джерел та обсягів фінансування; забезпечення пріоритетності екологічних вимог і стандартів у системі фінансування природних територій; розроблення системи природоохоронних заходів, спрямованих на зменшення антропогенного впливу на навколишнє природне середовище тощо.

На загальнодержавному рівні еколого-економічний механізм збалансованого розвитку національних природних парків передбачає здійснення планування і державного фінансування природоохоронних заходів; установлення екологічних стандартів і нормативів; платежів за використання природно-рекреаційних ресурсів; надання податкових, кредитних та інших пільг у разі реалізації ефективних заходів з охорони навколишнього середовища; відшкодування збитків, заподіяних навколишньому середовищу.

Фінансовий механізм забезпечення сталого функціонування національних природних парків необхідно розглядати як цілісну систему організаційно-економічних, екологічних та нормативно-правових інструментів, спрямованих на фінансове забезпечення збалансованого розвитку парків і раціонального використання природних ресурсів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аналіз площ природно-заповідного фонду України в розрізі адміністративно-територіальних одиниць за 2020 рік. Інформаційно-аналітичні матеріали. URL: <https://wownature.in.ua/wp-content/uploads/2021/05/Dovidka-PZF-2020-V3.0-.pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
2. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19> (дата звернення: 05.05.2023).
3. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: Постанова Верховної Ради України від 05.03.1998 р. № 188/98. *Голос України*. 1998. № 64.
4. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991р. (із змінами згідно з Законом) № 1264-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення: 06.05.2023).
5. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16.06.1992 р. (із змінами згідно з Законом) № 2456-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua> (дата звернення: 06.05.2023).
6. Про екологічну мережу України: Закон України від 24.06.2004 р. (із змінами згідно з Законом) № 1864-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua> (дата звернення: 05.06.2023).
7. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10. 2001 р. № 2768-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>(дата звернення: 02.06.2023).

8. Лісовий кодекс України: Закон України від 21 січня 1994 р. № 3852-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3852-12> (дата звернення: 15.06.2023).
9. Водний кодекс України: Закон України № 213/95 від 06 червня 1995 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua> (дата звернення: 03.06.2023).
10. Про внесення змін до переліку платних послуг, які можуть надаватися бюджетними установами природно-заповідного фонду: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.06.2003 р. № 827. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua> (дата звернення: 03.05.2023).
11. Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися бюджетними установами природно-заповідного фонду: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2000 р. № 1913. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua> (дата звернення: 01.06.2023).
12. Бюджетний кодекс України: Закон України від 21.06.2001 р. № 2542-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 37–38. Ст.189.
13. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України: Закон України від 23.03.2012 р. № 25. Редакція від 02.12.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1602-14#Text> (дата звернення: 3.06.2023).
14. Національна доповідь України про гармонізацію життєдіяльності суспільства у навколишньому природному середовищі: Спеціальне видання до 5-ї Всеєвропейської конференції міністрів навколишнього середовища “Довкілля для Європи”. Київ, 2003. 128 с. URL http://old.menr.gov.ua/docs/activity-dopovidi/Spec_dop_stan_NPS/14_ukrainian.pdf (дата звернення: 20.05.2023).

ECOLOGICAL AND ECONOMIC MECHANISM OF BALANCED DEVELOPMENT OF NATIONAL NATURE PARKS

Drebot O.

Doctor of Economic Sciences, Professor, Academician of NAAS
Institute of Agroecology and Environmental Management of NAAS (Kyiv, Ukraine)
e-mail: drebotoksana@gmail.com;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2681-1074>

Kupriyanchuk I.

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
e-mail: Kupriyanchik@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1348-2128>

Ecological and economic mechanisms of development and management of national natural parks are considered. The role of the ecological-economic mechanism in the management system and the system of two blocks of indicators for evaluating the effectiveness of the ecological-economic mechanism are determined: the economic block is the level of involvement of natural parks in economic activity, and the ecological block is characterized by the level of its ecological sustainability. Taking into account the ecological and socio-economic danger for our state, in connection with the military actions on the territory of Ukraine, there is an urgent issue of developing new and improving existing mechanisms and tools for environmental monitoring in national natural parks. The directions for improvement of the ecological and economic mechanism of development and management of national natural parks are substantiated. The prerequisites for the formation of the legislative framework in the field of environmental policy and financial mechanisms in the development of national natural parks are shown. The directions for improving the financial component of the economic mechanism of the development of national natural parks are substantiated.

Keywords: nature reserve fund, environmental monitoring, environmental policy, financial support.

REFERENCES

1. Analiz ploshch pryrodno-zapovidnoho fondu Ukrainy v rozrizi administratyvno-terytorialnykh odynyts za 2020 rik. Informatsiino-analitychni materialy [Analysis of the area of the nature reserve fund of Ukraine by administrative-territorial units for 2020. Informational and analytical materials]. (2020). URL: <https://wownature.in.ua/wp-content/uploads/2021/05/Dovidka-PZF-2020-V3.0-.pdf> [in Ukrainian].
2. Pro Osnovni zasady (stratēhiiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku: Zakon Ukrainyvid 28.02.2019 r., № 2697-VIII [On the Basic Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine for the Period until 2030: Law of Ukraine dated February 28, 2019, no. 2697-VIII]. (2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19> [in Ukrainian].
3. Pro Osnovni napriamy derzhavnoi polityky Ukrainy u haluzi okhorony dovkillia, vykorystannia pryrodnykh resursiv ta zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainyvid 05.03.1998 r. № 188/98 [On the Basic Directions of State Policy of Ukraine in the Field of Environmental Protection, Natural Resource Use, and Environmental Safety: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated March 5, 1998, no. 188/98]. (1998). *Holos Ukrayiny*, 64 [in Ukrainian].

4. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha: Zakon Ukrainy vid 25.06.1991 r., № 1264–XII [On Environmental Protection: Law of Ukraine dated June 25, 1991, no. 1264–XII]. (1991). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> [in Ukrainian].
5. Pro pryrodno-zapovidnyi fond Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.06.1992 r. r., № 2456–XII [On the Nature Reserve Fund of Ukraine: Law of Ukraine dated June 16, 1992, No. 2456–XII]. (1992). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
6. Pro ekolohichnu merezhu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 24.06.2004 r., № 1864–IV [On the Ecological Network of Ukraine: Law of Ukraine dated June 24, 2004, No. 1864–IV]. (2004). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
7. Zemelnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 25.10.2001 r., № 2768–III [Land Code of Ukraine: Law of Ukraine dated October 25, 2001, No. 2768–III]. (2001). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
8. Lisovyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21 sichnya 1994 r., № 3852–XII [Forest Code of Ukraine: Law of Ukraine dated January 21, 1994, No. 3852–XII]. (1992). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3852-12> [in Ukrainian].
9. Vodnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06 chervnya 1995 r., № 213/95 [Water Code of Ukraine: Law of Ukraine No. 213/95 dated June 6, 1995, no. 213/95]. (1995). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
10. Pro vnesennia zmin do pereliku platnykh posluh, yaki mozhut nadavatysia biudzhetnyimi ustanovamy pryrodno-zapovidnoho fondu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.06.2003 r., № 827 [On Amending the List of Paid Services That Can Be Provided by Budgetary Institutions of the Nature Reserve Fund: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 2, 2003, No. 827]. (2003). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
11. Pro zatverdzhennia pereliku platnykh posluh, yaki mozhut nadavatysia biudzhetnyimi ustanovamy pryrodno-zapovidnoho fondu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28.12.2000 r., № 1913 [On Approving the List of Paid Services That Can Be Provided by Budgetary Institutions of the Nature Reserve Fund: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 28, 2000, No. 1913]. (2000). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
12. Biudzhetnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21.06.2001 r., № 2542–III [Budget Code of Ukraine: Law of Ukraine from June 21, 2001, No. 2542–III]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information from the Verkhovna Rada of Ukraine*, 37–38, art. 189 [in Ukrainian].
13. Pro derzhavne prohnozuvannia ta rozroblennia prohran ekonomichnoho i sotsialnoho rozvytku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 23.03.2012 r., № 25. Redaktsiya vid 02.12.2012. [On State Forecasting and Development of Programs of Economic and Social Development of Ukraine: Law of Ukraine No. 25 dated March 23, 2012. Amendment as of December 2, 2012]. (2012). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1602-14#Text> [in Ukrainian].
14. Natsionalna dopovid Ukrainy pro harmonizatsiiu zhyttiediialnosti suspilstva u navkolyshnomu pryrodnomu seredovyshchi: Spetsialne vydannia do 5-yi Vseievropeiskoi konferentsii ministriv navkolyshnoho seredovyshcha “Dovkillia dlia Yevropy” [National Report of Ukraine on the Harmonization of Society's Life in the Natural Environment: Special edition to the 5th All-European Conference of Ministers of Environment "Environment for Europe"]. (2003). Kyiv. URL http://old.menr.gov.ua/docs/activity-dopovidi/Spec_dop_stan_NPS/14_ukrainian.pdf [in Ukrainian].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Дребот Оксана Іванівна, доктор економічних наук, професор, академік НААН, заслужений діяч науки і техніки України, директор Інституту агроекології і природокористування НААН (вул. Метрологічна, 12, м. Київ, 03143, Україна; e-mail: drebotoksana@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2681-1074>)

Купріянич Ірина Петрівна, доктор економічних наук, доцент кафедри управління земельними ресурсами Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна; e-mail: Kupriyanchik@ukr.net ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1348-2128>)